

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Архів розміщений у будівлі колишнього Бернардинського монастиря – чудовій пам'ятці ренесансної архітектури, спорудженій у 1600–1630 рр. Павлом Римлянином і Амвросієм Прихильним. Він є, водночас, однією з найбагатших збірок історичних документів, й одним з найдавніших безперервно діючих архівів України.

Як центральний архів Західної України він містить біля 750 фондів та колекцій документів загальною кількістю понад 1 млн. справ за 1233–1939 роки (найпізніші з 1940–1945 рр.). Загальна протяжність стелажів архіву – понад 12 тисяч погонних метрів. Сховища архіву є також у приміщеннях Королівського арсеналу та Домініканського монастиря на вул. Підвальній. Заснований 1784 року як Архів гродських і земських актів (або Земський, Бернардинський), він початково зберігав лише актові книги гродських і земських судів, що діяли в Галичині в XV–XVIII ст. У 1939 р. до цього архіву, пере-йменованого в Центральний архів стародавніх актів у Львові приєднано Архів давніх актів міста Львова (Магістрату) й Архів Намісництва; у 1942–43 рр. мав назву Державний архів у Львові. В 1958 р. Філіал ЦДАЛ реорганізований у Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. З 1992 р. – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Містить документи періоду Галицько-Волинського князівства, фонди центральних установ і організацій старопольського періоду (XIV–XVIII ст.), австро-угорського панування в Галичині (1772–1918), російської окупації 1914–1915 рр., Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки (1917–1921), Польщі міжвоєнного періоду (1918–1939), невеликі комплекси документів радянського періоду (1939–1941) й періоду німецької окупації (1941–1944). Документи архіву висвітлюють політичний, економічний і культурний розвиток земель Західної України, боротьбу українського народу за створення незалежної держави.

Найдавніші документи представлені великою колекцією пергаментних грамот (1233–1800). У цій колекції, при підробленій грамоті, є оригінальна висла воскова печатка краківського єпископа Гедка 1176 р. Серед пергаментів - міждержавні угоди, булли римських пап, привілеї королів, князів, воєвод і старост містам і селам, церквам, костелам і монастирям, цехам, майнові угоди. Окремі грамоти стосуються історії Франції, Італії, Молдови, Волощини, Трансільванії, Німеччини, Угорщини та ін. країн, писані 13-ма мовами.

Один з найповніших корпусів документів - понад шість з половиною тисяч актових книг гродських і земських, підкоморських, старостинських судів за 1423–1784 роки. Вони охоплюють територію Східної Галичини й містять привілеї королів і князів на земельні володіння, дарчі грамоти на володіння селами й містами; інвентарні описи маєтків, люстрації Руського і Белзького воєводств; протестації ремісників і селян, київських і галицьких митрополитів, православних братств; документи про виникнення козацтва, народні повстання І. Мухи, С. Наливайка, Хмельниччину, опришківський рух та Гайдамаччину. В актові книги внесені кириличні й транслітеровані латинкою копії грамот короля Данила Галицького та його сина Лева. Книги писані латинською мовою, з окремими польськими й українськими записами.

Фонд Магістрату м. Львова (1382–1787) є найповнішою збіркою документів міського самоврядування. Найдавнішою в Україні книгою запису судових справ, яка збереглася після пожежі Львова 1381 р., є книга за 1382–1389 рр. Це цінне джерело для вивчення історії і топонімії середньовічного міста, його соціальної структури й етнічного складу населення. У фонді зберігаються книги копій міських привілеїв (в т. ч. Золота книга міста Львова), протоколи засідань ради і лави міста, вірменського і старостинського судів; рахункові книги;

записи про надання міського громадянства; заповіти; книги цехів і шпиталів, окремих купців. В міських книгах є записи про життя й діяльність у Львові друкаря Івана Федоровича.

Міські книги й фасцикули є невичерпним джерелом для вивчення розвитку торгівлі, ремесел, культури, містобудування, вони розповідають про пожежі, війни, епідемії, щоденний побут міщан. Про давньоруський період історії Галичини довідуємося з хронік В. Зиморовича, Й. Алембека, Я. Юзефовича, С. Кушевича та інших львівських літописців, які використовували раніші хроніки й документи, що не дійшли до нашого часу. З фасцикулів магістрату в XIX ст. І. Вагилевич та В. Расп виділили в окрему колекцію велику збірку листів, серед яких є листи Богдана та Юрка Хмельницьких, І. Виговського, П. Тетері, польських, шведських королів, молдавських господарів, германського імператора, турецького султана, багатьох міст, купців тощо.

Збереглися також фонди магістратів міст Бабичів, Белза, Бродів, Галича, Глинян, Городка, Дрогобича, Жидачева, Жовкви, Золочева, Коломиї, Кутів, Мостиськ, Рогатина, Самбора, Сокаля, Станіслава, Старої Солі, Стрия, Тереховлі, Тернополя та інших.

Велике історичне значення мають релікти документації сільських урядів, серед яких виділяється громадський уряд села Одрехови – унікальна пам'ятка української ділової писемності XVI–XVII ст., важливе джерело з історії земельних стосунків у Прикарпатті та давнього українського права. Документи фонду писані здебільшого живою українською мовою місцевих селян-лемків.

Гордістю архіву є фонд Львівського (Успенського або Ставропігійського) братства XVI–XVIII ст. Це єдиний архів української громадської організації, який майже повністю зберігся і відображає культурне життя українців того часу: систему навчання і розвиток педагогічної думки, діяльність братської друкарні, видання й поширення книг, розвиток архітектури й мистецтва. Він є унікальним джерелом для вивчення суспільно-політичної боротьби навколо запровадження унії, розвитку полемічної літератури, містить матеріали до біографій видатних діячів культури: Памво Беринди, І. Вишенського, К. Острозького, М. Смотрицького, Лаврентія і Стефана Зизаніїв, П. Могили, братів Рогатинців, А. Сльозки.

Поліетнічність Галичини знаходить відображення у великій кількості фондів найрізно-манітніших релігійних установ. Вони містять інформацію про історію та структуру греко- та римо-католицької, православної, вірменської, жидівської та євангелицької церков, сфери їх діяльності, навчальні заклади, чернечі ордени. Це фонди консисторій, ординаріатів, капітулів, вікаріатів, протоігуменатів, декана-тів, парохій, монастирів, конгрегацій і товариств. Матеріали цих фондів містять також багато відомостей з історії релігії, науки, культури, мистецтва та освіти. Понад 40 тисяч справ з 1300–1945 рр. є у фонді Греко-католицької консисторії у Львові. Це документи про організацію та діяльність консисторії, собори, синоди, конференції та з'їзди духовенства, стосунки з Римом, грамоти королів, патенти цісарів, матеріали до історії церкви взагалі та окремих парохій, метричні книги. У фонді є велике листування А. Шептицького та інших галицьких митрополитів, Й. Сліпого, матеріали родинного архіву Фредрів, документи з історії греко-католицької церкви на Холмщині, Волині й Підляшші, в Білорусі та Росії.

З періоду панування Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) імперії (1772–1918) збереглися численні й різнопрофільні комплекси документів. Найважливішим з них є фонд Галицького намісництва (1772–1921), що налічує біля 200 тис. справ. Крайове губернаторство (з 1854 р. Намісництво) було центральним органом політичної й адміністративної влади в Галичині (та, частково, на Буковині) й мало досить широкі функції законодавчого і виконавчого характеру. Тут відклалися документи за 1448–1934 роки, серед яких – імператорські декрети, урядові обіжники, інструкції, директиви губернаторства, матеріали діяльності окремих департаментів, канцелярій губернаторів Галичини та документи про державний устрій, суспільно-політичне життя, війни, революції, населення, освіту, культуру,

видавництва і цензуру, охорону здоров'я, релігійні справи. Велику групу складають документи про скасування панщини й поземельні повинності (т. зв. фасії й сервітути).

В архіві зберігаються фонди інших адміністративних установ того часу: Станового комітету (1774–1860), Галицького станового сейму (1783–1945), Крайового комітету (1757–1924), Міністерських комісій у Львові й Станіславові для звільнення селян від панщинних повинностей та ін.

Насиченими інформацією про політичні процеси, національно-визвольні рухи, таємні та революційні організації є фонди судових установ: Шляхетського суду у Львові (1774–1888) та Станіславові (1802–1855), Вищого крайового суду (1773–1919), Крайового суду (1797–1919), Вищої державної прокуратури (1836–1919), Державної прокуратури (1861–1918), Галицької фінансової прокуратури (1772–1919), Палати адвокатів (1868–1919).

Значну групу становлять фонди господарсько-економічних і фінансових установ. Матеріали перших поземельних кадастрів Галичини Йосифінської (1785–1788) і Францисканської (1819–1820) метрик охоплюють практично всі населені пункти й містять цінну інформацію про економічне становище селянства, оподаткування, стан земель і продуктивність сільського господарства, про етнічний склад і чисельність населення. Ці документи є також джерелом для вивчення топонімії, антропонімії, археології. Ілюстративним доповненням до них служать кадастрові плани Крайової земельно-податкової комісії (1821–1919). Фонди Галицької фінансової прокуратури (1773–1919), Крайової табулі (1780–1896), Галицької фінансової дирекції (1773–1866), Торгівельно-промислової палати (1850–1918), Державної бухгалтерії (1773–1866), Крайової будівельної дирекції (1778–1863) містять інвентарні описи й люстрації державних, приватних і церковних маєтків, земельно-майнові книги міст і сіл, що характеризують розвиток продуктивних сил і суспільно-економічних стосунків у сільському господарстві й промисловості, використання земельних угідь і природних ресурсів краю. Зародження й розвиток капіталістичних стосунків у Галичині, проникнення іноземного капіталу, створення промислових підприємств, торгівельних фірм, банків, об'єднань і товариств добре відображені у фондах Крайової будівельної дирекції, Крайової аграрної комісії, Окружної дирекції державної залізниці, Дирекції лісів і державних маєтків, Меліоративно-технічного товариства, численних банків і кредитних товариств. Концентрація українського капіталу й зародження української буржуазії засвідчені фондами страхового товариства й кооперативного банку "Дністер", Крайового сільськогосподарського товариства "Сільський господар", Українського іпотечного банку, торгівельно-промислових товариств.

Цінними є фонди культурно-освітніх та наукових установ, організацій, товариств. Так, у фонді Крайової шкільної ради зосереджені відомості про мережу учбових закладів Галичини другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст., їх характер, програми навчання, шкільні підручники, про боротьбу за українську мову навчання. Діяльність Крайової ради продовжила Кураторія Львівського шкільного округу, яка діяла з 1921 до 1939 рр.

Культурне життя Галичини в ХІХ–ХХ ст., видавничу діяльність, організацію популярних лекцій, виставок, створення музеїв, бібліотек, кас взаємодопомоги, культурні зв'язки з іншими слов'янськими народами характеризують документи фондів товариства "Просвіта" (1868–1944), Галицько-руської матиці (1847–1941), руського народного інституту "Народний дім" (1848–1939), театрального товариства "Українська бесіда", Українського педагогічного товариства "Рідна школа", численних студентських товариств.

Особливе місце займає Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1941), яке було фактично Академією Наук Західної України. НТШ мало три секції: історико-філософську, філологічну і математико-природознавчо-медичну та комісії: археографічну, бібліо-графічну, статистичну, етнографічну, філоло-гічну. При товаристві діяли бібліотека, музей, друкарня, книгарня. НТШ періодично видавало "Записки", "Хроніку" та інші видання, підтримувало тісні зв'язки з науковими й видавничими установами за кордоном.

Його членами були А. Ейнштайн, Н. Бор, А. Йоффе, М. Планк, І. Пулюй, , І. Верхратський та інші вчені. Товариством керували М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, К. Студинський, В. Левицький. Понад 3 тисячі справ фонду розповідають про наукові з'їзди, конференції, експедиції, видавничу діяльність, про боротьбу за організацію українського університету у Львові. Фонд містить велику кількість рукописів наукових праць Ф. Колесси, О. Терлецького, І. Свенціцького, М. Павлика, М. Возняка, В. Щурата, І. Крип'якевича, автографи Т. Шевченка, М. Драгоманова, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Лисенка, О. Кобилянської.

Серед колекцій, зібраних НТШ, є документи про діяльність "Руської трійці" – М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, етнографічні збірки, літературні праці, документи до історії українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Великі частини архіву НТШ зберігаються також у ЛНБ НАН України, Інститутах літератури та етнографії НАН у Києві, Національній Бібліотеці у Варшаві.

Фонди українських, польських, вірменських, жидівських та інших наукових, літературних, кооперативних, військово-спортивних, жіночих, студентських організацій свідчать про багато-вікове співіснування різних культур на території Галичини. Зокрема, колекція документів про фінансово-майнові справи жидівського населення на території Речі Посполитої, жидівської релігійної громади, фонди чисельних сіоністських організацій міжвоєнного періоду, висвітлюють різні аспекти життя і побуту жидівської спільноти в Галичині. Є також фонди Вірменської митрополичої консисторії та євангелицької громади, яка об'єднувала релігійне життя багатьох німецьких колоній на території Галичини. Збереглися фрагменти документації деяких іноземних консульств у Львові, численні фонди еміграційних установ, організацій і товариств.

В Галичині існувала широка мережа гімнастичних, пожежних та військово-спортивних товариств ("Січ", "Сокил", "Пласт", "Луг" та ін.), які займались патріотичною, фізичною та військовою підготовкою молоді, яка склала згодом основу українських збройних формувань.

Період Першої світової війни представлений у архіві фондами австрійських, українських, російських, польських установ військового й цивільного характеру, окремими колекціями та особистими фондами. Це, зокрема, командування окремих частин австрійської армії у Львові, Об'єднане бюро військового обліку у Відні, колекції документів з історії світової війни та про перебування російських військ в Галичині в 1914–1915 рр. (16)

Важливе значення для українських істориків мають документи Легіону Українських Січових Стрільців, що воював у складі австрійської армії, а потім став основою Української Галицької Армії. Фонд містить накази австрійського командування та кошових отаманів, бойові донесення, книги обліку стрільців і старшин, списки полеглих і нагороджених. Історію збройної боротьби за українську державу висвітлює колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР, яка містить документи Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: універсали, декрети, матеріали про підготовку Конституції та законів держави, документи гетьмана П. Скоропадського, документи про діяльність уряду в Україні й на еміграції, командування армії УНР; документи діяльності уряду ЗУНР та президії УНРади: законопроекти, декларації, статuti, меморіали, протоколи засідань, документи Державного секретаріату військових справ та повітових комісаріатів, військової канцелярії диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Цієї тематики стосуються також фонди Начальної інтендантури Галицької Армії, збірних станиць інтернованих військ УНР в Каліші й Ланьцуті, особисті фонди Я. Окуневського, С. Горука, Р. Лашенка, І. Шендрика, Г. Степури, графа М. Тишкевича та ін.

Фонди установ і організацій періоду міжвоєнної Польщі (1919-1939) містять значну інформацію про внутрішню й зовнішню політику Польщі, розвиток промисловості й аграрні стосунки, про політичну й соціальну боротьбу в суспільстві, про розвиток культури, науки

та мистецтва. Розвиток промисловості, фінансів і торгівлі відображають документи фінансово-промислових й торговельних установ, товариств, банків, численних нафтових фірм.

У фондах редакцій українських, польських та російських газет "Діло", "Новий час", "Нова зоря", "Шіек Ноши" і журналів "Літературно-Науковий Вістник", "Руслан", "Нова хата", "Воскресное чтение", календаря-альманаха "Дніпро", Української Загальної Енциклопедії, видавництва "Червона Калина" та інших зберігаються рукописи художніх і наукових творів, статей та рецензій.

Окрему групу складають родинні фонди: графів Дідушицьких та Лянцкоронських, князів Любомирських, поміщиків Третерів та Чайковських, де окрім родинних архівів зібрані багаті колекції документів (починаючи з XV ст.) про справи внутрішньої й зовнішньої політики, промисловості й сільського господарства, освіти, охорони здоров'я і транспорту, економіки, науки й культури, а також творчі матеріали, літературні твори та переклади.

Особисті фонди українських та польських політичних і громадських діячів І. Боберського, Ф. Зем'ялковського, В. Левинського, О. Назарука, К. Паньківського, Ю. Романчука, Т. Рутовського, В. Старосольського; вчених-істориків М. Андрусяка, К. Бадецького, Ф. Ковалишина, І. Крип'якевича, В. Лозинського, С. Луканя, А. Петрушевича, С. Томашівського, Л. Харевичевої, філологів Ю. Кляйнера та К. Студинського, бібліографа В. Дорошенка, етнографа В. Шухевича, математика В. Левицького, біолога О. Тисовського, лікарів А. Крупинського та Р. Осінчука; письменників Я. Весоловського, Я. Гординського, А. Крушельницького, В. Левицького (Василя Лукича), О. Маковея, М. Мочульського, М. Павлика (2-й опис – колекція документів М. Драгоманова), М. Федюшка (Євшана), Г. Хоткевича; композиторів А. Вахнянина та С. Невядомського, актриси В. Семашко; церковних діячів О. Пристая, А. Прохаски, Й. Скрутеня, митрополита А. Шептицького, – всі вони, окрім особистих документів фондоутворювачів зберігають великий масив інформації про різні ділянки людської діяльності, творчі матеріали та кореспонденцію.

В архіві зберігається також ряд цінних колекцій. Зокрема, колекції карт і планів містять унікальні плани Львова XVI–XVII ст., карти України Г. де Боплана, старовинні атласи світу, Європи, окремих країн. Серед них є фрагменти атласів початку XVII ст., загальногеографічні атласи світу Й. Гоманна (1702–1707, 1716), плани й карти населених пунктів, земельних ділянок і шляхів, унікальні рукописні кадастрові карти XVIII–XIX ст., плани будівель на території Галичини.

Документи про феодальне й церковне землеволодіння, люстрації, інвентарні описи маєтків, замків, міст і сіл, відомості про важливі політичні події, історію населених пунктів зосереджені в колекціях документів про католицькі монастирі, костели та окремі парохії, про шляхетські маєтки, про продаж королівських і церковних маєтків на території Польщі, України, Білорусі та Литви. Художню вартість мають грамоти, свідоцтва й дипломи, зібрані в окремій колекції.

В колекціях документів про польські повстання 1830–1831 1863–1864 рр. зосерджені картотеки учасників повстань, відозви, памфлети, мемуари, літературні твори. Цікавою є колекція документів польських комітетів, союзів та військових формувань у Сибіру, Маньчжурії та на Далекому Сході (1917–1939). Колекція фотографій (1856–1944) висвітлює історію Легіону УСС, УНР, "Просвіти", "Пласту", ОУН, дивізії "Галичина", відображає життя церкви та її діячів, важливі суспільно-політичні події.

* * *

Бібліотека архіву, крім історичної літератури, має унікальні рукописні книги, інкунабули, велику збірку європейської періодики XVIII–XX ст., колекцію листівок, афіш і відозв, яка включає рідкісні примірники летючок періоду революції 1848 р. в Австро-Угор-

щині, російської революції 1905 р., Першої світової війни, Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, а також афіші львівських театрів та кінотеатрів. Збірка кириличних і латинських стародруків XVI–XVIII ст. містить твори античних і середньовічних авторів, французьких просвітників, філософські, військові й медичні трактати. Значну цінність має література довідкового характеру: енциклопедії, довідники адміністративно-територіального та церковного поділу, шематизми, адресні книги, путівники, статистичні, біографічні й бібліографічні довідники та словники.

В архіві діє лабораторія мікрофільмування й реставрації документів, де документи ремонтують, підшивають та оправляють, у фотолабораторії створюється страховий фонд мікрофільмів та фонд використання особливо цінних документів.

Постійно працює стіл довідок, читальний зал, каталог. Користування документами забезпечує система науково-довідкового апарату: описи фондів, систематичний, географічний та іменний каталоги, огляди, довідкові картотеки. Фахівці архіву надають дослідникам консультації та кваліфіковану допомогу.

В архіві періодично відбуваються наукові конференції й семінари, проводяться виставки документів. Ведеться видавнича й інформаційна діяльність. На базі постійної експозиції Кабінетів допоміжних історичних дисциплін проводяться екскурсії, практика студентів.